

Was Maastricht tot aan het begin van de twintigste eeuw een tweetalige stad?

Over de vraag of Maastricht vroeger een tweetalige stad was zijn de meningen verdeeld zoals onder meer blijkt uit de volgende beweringen:

“Sinds het midden van de 18e eeuw nam de culturele verfransing van Maastricht toe. In de schouwburg, in de goeude burgerij en in de mode imiteerde men Parijs. De ontwikkelde burgerij was sterk verfranst ten gevolge van de betrekkingen die ze onderhield met het internationale officierencorps en met de talrijke Hugenoten die zich in de stad hadden gevestigd. Ze bedienden zich gewoonlijk van de Franse taal.” (M.G. Spiertz 1964: 241).

“Maastricht was toen nog (lees: 1800-1860) een uitgesproken tweetalige stad met een besliste voorkeur voor het Frans.” (Prof.Dr J.J.M. Timmers 1978: 3).

“Na de scheiding van 1839, die Limburg halveert, is Maastricht wederom een verre grensstad, van de noordelijke gewesten gescheiden door wederzijds onbegrip en wantrouwen. Zij trekt zich terug in een Frans georiënteerd stedelijk patriotisme, dat bij voorkeur over de grenzen aansluiting zoekt.” (Dr.Mr. H.H.E. Wouters 1962: 22).

“De beweerde tweetaligheid van Maastricht, Frans naast Nederlands, moet worden betwijfeld. Deze opvatting is in strijd met de gangbare mening, dat in het Maastricht van vóór 1914 alles Frans was wat de klok sloeg.” (Dr. P.J.H. Ubachs 1991: 147).

Wat de taalwetenschapper opvalt in alle uitspraken waarin Maastricht wel of niet als een tweetalige, lees: Nederlands-Franse, stad wordt gepresenteerd, is het ontbreken van ook maar enig spoor van een poging tot het definiëren van het begrip tweetaligheid. Nergens wordt ingegaan op de vraag wat tweetaligheid nou eigenlijk is, en een dergelijke begripsbepaling is onvermijdelijk voor wie met enige gefundeerdheid iets wil stellen over de talensituatie in het Maastricht van voor de Eerste Wereldoorlog.

In de taalgemeenschap Maastricht coëxisteerden het Nederlands, het Maastrichts, en het Frans en aan elk van die drie talen was een specifieke deelverzameling van complementaire waarden verbonden. Zo een situatie noemt de linguïstiek 'Diglossie': de specifieke situatie waarin de ene taal wordt gebruikt is complementair aan die van de andere taal. Voor het identificeren van maatschappelijke waarden hanteert de sociolinguïstiek als parameters de zogenaamde domeinen: geïnstitutionaliseerde gedragsactiviteiten waarvoor situationele congruentie maatgevend is. Doorgaans worden als domeinen onderscheiden: gezin, vriendenkring, geloof, opleiding, beroep, handel/industrie, media, wetenschap, theater en verenigingsleven. Natuurlijk zien de meeste taalsociologen dat deze gebieden sociologisch tekort schieten omdat deze conceptualisering verhult dat de domeinen vaak in elkaar overlopen. Toch biedt deze notie voldoende houvast. Gerelateerd aan het begrip 'domeinen' is het concept 'maatschappelijke betrekkingen' dat als lager analyseniveau betrekking heeft op de wederkerige relaties tussen individuen en die relaties kunnen zijn georganiseerd in gesloten en open netwerken (Gumpertz, 1966: 27-28). In een gesloten netwerk wordt een specifieke taal met specifieke regels gebruikt. In een open netwerk zijn op grond van verschillende waarden en belangen verschillende talen mogelijk. Het laatste analyseniveau van de sociologische dimensie van taal zijn de interactiesoorten, onderscheiden in personele en transactionele spreek-situaties. De eerste betreffen formele situaties waarin de maatschappelijke status overheerst. De tweede informele alledaagse situaties.

In de verhouding tussen diglossie (= verdeling van de maatschappelijke communicatieve functies over twee of meer talen) en tweetaligheid onderkennen we vier soorten relaties:

- 1) diglossie en algemene tweetaligheid;
- 2) diglossie zonder algemene tweetaligheid;
- 3) tweetaligheid zonder diglossie en
- 4) noch tweetaligheid, noch diglossie.

Van het eerste kenmerk vinden we een treffend voorbeeld in Luxemburg. Vrijwel alle autochtone Luxemburgers (\pm 65% van de bevolking) spreken Letzeburgisch en Frans en de diglossie verdeelt beide talen, met af en toe ook het Duits, over eigen specifieke maatschappelijke functies, waarbij de 'lagere' taal, het Luxemburgs, pas de laatste jaren vanuit een eigen identiteitsstreven, ook hogere functies, zoals formele taal bij bepaalde nationale

plechtigheden, krijgt toebedeeld. Diglossie zonder algemene tweetaligheid komt voor in gemeenschappen die een zelfde geïnstitutionaliseerde territorium (staat) bewonen maar die bestaan uit groepen die vrijwel gescheiden van elkaar leven. De standaardvoorbeelden die in dat verband worden gegeven zijn die van de vroegere Franstalige elites in landen als Polen en Rusland. Die elites spraken Frans voor contacten *binnen de groep*, terwijl de grote massa een andere - soms niet verwante - taal sprak voor *hun* contacten binnen de groep.

Aangezien de meeste mensen van de elitegroepen en de meerderheid van de grote massa geen contact met elkaar hadden, vormden zij geen homogene spraakgemeenschap, dus hun taalrepertoire was discontinu, en als ze contact hadden verliep dat via vertalers of tolken (een duidelijk teken van éentaligheid binnen de groep). Aangezien de meerderheid van de elite én van de grote massa een leven leidde dat gekenmerkt was door uiterst beperkte rolrepertoires, was hun taalrepertoire ook te beperkt om een algemeen verbreide tweetaligheid te ontwikkelen. Toch hield de politiek van de staat in alle economische en nationale uitingen deze twee groepen samen in een eenheid die een hogere en een lagere klasse te zien gaf. Iedere klasse had zijn eigen taal die geschikt was voor de eigen beperkte belangen (J.A. Fishman, 1970).

Tweetaligheid zonder diglossie is een taalsituatie die alleen theoretisch kan worden bedacht. Het is nu eenmaal zo dat als twee talen voor dezelfde sociaal-communicatieve functies op een zelfde territorium worden gebruikt, een van die twee talen ervaren wordt als ballast. Noch tweetaligheid, noch diglossie, komt daarentegen wel voor, nl. in kleinere gemeenschappen die zich territoriaal hebben weten te organiseren en die slechts één taal zonder varianten gebruiken. We mogen evenwel stellen dat situaties van pure eenentaligheid eerder uitzondering zijn dan regel.

Maastricht was tot 1914 zeker een stad waarin de taalsituatie kon worden gekenmerkt als een diglossie zonder algemene tweetaligheid.

Dr. H. J. E. Endepols (1955) schrijft dat "het verschil tussen Noord-Nederland en Maastricht daarin bestond dat te Maastricht naast het Nederlands, het Frans een belangrijker rol speelde dan in het noorden, omdat dit Frans onder bepaalde omstandigheden moest gesproken, gelezen en geschreven worden. Want het was de taal van de tweede Heer van Maastricht, de Prins-Bisschop van Luik. Er was dus naast de officiële Nederlandse bestuurstaal een officiële Franse bestuurstaal, indien de Luiker rechten in het geding waren, processen voor de Luikse gerechtshoven moesten gevoerd worden, enz." (p 192).

Ook in allerlei andere omstandigheden kwam het Frans op bestuursniveau geregeld aan bod. Bijvoorbeeld in de teksten van gemeentelijke aanplakbrieven aan de bevolking, in de stedelijke recessen vanaf 1665, in de 19e-eeuwse bekendmakingen van de Gemeentelijke Spaarbank van

Maastricht, enz. Maastricht was in feite een echte *Vlaamse* stad. En waarom? Omdat ze, net zoals de vroegere Vlaamse steden, een beperkte bestuurlijke tweetaligheid kende. En ook omdat de bevolking er van huis uit een dialect sprak, maar de bovenlaag van die bevolking liever een echte prestigetaal hanteerde (het Frans) dan het maatschappelijk veel lager gewaardeerde Nederlands.

Maastricht ligt op slechts enkele kilometers afstand van het Franse taalgebied. Alleen al op basis van dit gegeven was het logisch dat de stad sterk de invloed onderging van de Franse taal en cultuur die vanuit het slechts 25 km verderop gelegen veel grotere Luik, Petite France de Meuse, op de Maastrichtenaren een onweerstaanbare aantrekkingskracht uitoefende. En waar langs de grens tussen het Nederlands en Frans, vinden we een andere grote Franstalige stad dan Luik die in de periode vóór 1850-1860 zo dichtbij het Nederlands zijn overdonderende invloed als vertegenwoordigster van de wereldtaal, kon doen gelden? Zeker niet in Brussel dat pas verfranste na 1860. Luik was tot 1930 (het jaar van een tweede wereldtentoonstelling) een bijna-wereldstad. Logisch dus dat het o zo dichtbij gelegen Maastricht tot zo lang de integratie (lees hier ook: inlijving) met Holland nog niet op gang was gekomen, cultureel, sociaal en economisch een onderdeel was van de Luikse periferie.

Ik noemde Maastricht een Vlaamse stad, maar was het Maastricht van voor 1914 echt een *Vlaamse* stad? Ja, en in een aantal opzichten zelfs nog Vlaamser dan Vlaams. En nu zijn we terug bij de domeinen en relationele activiteiten van de sociolinguïstiek: gezin, vriendenkring, godsdienst, opleiding, beroep, handel/industrie, verenigingsleven, theater, letterkunde en media. Met deze reeks is het mogelijk een vrij goed inzicht te krijgen in de voormalige taalsituatie in Maastricht.

Van Dirk Wilmars is de studie 'De psychologie van de Franstalige in Vlaanderen' (Standaard Uitgeverij, 1968). En als Maastricht inderdaad een Vlaamse stad was, moeten we in deze publicatie allerlei gegevens vinden die wij mutatis mutandis kunnen toepassen op Maastricht. En dat is ook zo. Net zoals in Brugge, Gent en Antwerpen was het Frans ook in Maastricht al vroeg aanwezig. Maar van een opkomst van het Frans was pas sprake vanaf 1700. Diezelfde constatering geldt ook voor de rest van Zuid-Nederland.

"De verfransing deed in Vlaanderen een nieuw type mens ontstaan, die uiterlijk en innerlijk anders was. Die cultuur won zoveel veld omdat ze vooral op nabootsing berustte, en een maximumresultaat gaf met een minimuminspanning. Men hoefde slechts na te bootsen om zich zeer voornaam voor te doen. Men kon uiterst beschaafd schijnen en het in het geheel niet zijn. Een dergelijke enigszins verwijfde cultuur had natuurlijk onmiddellijk groot succes bij de vrouwen. De jongedames uit de burgerij werden in het Frans opgevoed

door de Franse zusters Ursulinen die zich hier te lande kwamen vestigen, en nadien gevolgd werden door talrijke andere Franse kloosterorden. Generaties in het Frans taterende meisjes kregen een opvoeding doordrongen van de geest van 'le joli-joli'. Al die Franstaligen hebben in de 18de eeuw niet een kunstenaar van enige betekenis voortgebracht.” (p 39).

“Zuid-Nederland was in de 18de eeuw cultureel zo laag gezonken dat het leek alsof er geen renaissance was geweest. Er werd niet meer aan echte wetenschap gedaan. Er drong ook niets door van de grote internationale filosofische stromingen.” (p 39-40).

“In 1789 is slechts 3 pct. van de inwoners van Vlaanderen naar school geweest. Bij de hogere burgerij is het niet veel beter. Voltaire noemt in 1739 zijn verblijf in Brussel 'le séjour de l'ignorance' en 'l'éteignoir de l'imagination'.” (p 40).

In 1786 schrijft een anonieme Franse journalist dat in Maastricht het Nederlands de *nationale* taal is, maar dat men er ook Luiks spreekt. “Handelaren, kooplieden en winkeliers beheersen beide talen en bijna iedereen die ‘comme il faut’ is, spreekt Frans.” (Anonyme: 34).

De Zuid-Nederlandse samenleving was door de Spaanse en Oostenrijkse overheersing, zoals Wilmars schrijft, laag gezonken en ook Maastricht dat tot 1793 Luiks-Hollands was geweest deelde in de algemene malaise. En ondanks de Hollandse aanwezigheid in Maastricht begon ook daar “het Zuid-Nederlands hoe langer hoe meer te verschillen van het Noord-Nederlands. In Noord-Nederland leefde de taal en daarom veranderde ze. Het Zuid-Nederlands werd een verouderde taal die archaisch aandeed. Het was alsof de tijd van het Nederlands hier voorbij was, zo algemeen werd het prijsgegeven. En toch had het Oostenrijks bewind niets gedaan om de kennis van de Franse taal te bevorderen. De ordonnantiën werden nog steeds in het ‘Vlaams’ afgekondigd. De taal van het gerecht en van de ambtenaren was nog altijd ‘Vlaams’.” (Wilmars: 41)

In de steden in Vlaanderen was dus, net zoals in Maastricht, de veruit belangrijkste bestuurstaal het Nederlands en niet het Frans. En ook na de komst van de Fransen in 1794 blijft Maastricht in alle opzichten vergelijkbaar met een Vlaamse stad want de volgende bevindingen van Dirk Wilmars gaan ook ten volle op voor de stad Maastricht:

“De kleine Franstalige minderheid, die voordien alleen bestond uit de adel en de hogere burgerij, werd tijdens het Franse bewind verruimd. Naast de conservatieve Franstalige elite, die politiek gezien meestal niet Fransgezind was, ontstond een jonge progressistische Fransgezinde elite, die de nieuwe gedachten voorstond. Zij hadden een brede kijk en lieten zich meer leiden door de Europese gedachtenstroming dan door lokale aangelegen-

heden. De jonge advocaten voelden zich aangetrokken tot die nieuwe opvattingen. De Franstalige minderheid werd daardoor aanzienlijk versterkt, want die vooruitstrevende nieuwelingen bekleedden in het maatschappelijk leven voornamelijk functies. Uit die nieuwe elite kwamen de autochtonen die in het land een politieke rol zouden spelen. Vele machtsposities werden echter bezet door de Fransen zelf.” (p 43)

Wat het laatste betreft vullen we voor Maastricht de namen in van bijvoorbeeld Destouville, Hennequin, Monachon, Cavelier, Loysel, Babut du Marès.

Ook tijdens het Hollands bewind van 1815 tot 1830 blijft Maastricht taalsociologisch een Vlaamse stad. A. de Jonghe (1943) noemt vooral Maastricht een ‘burcht van verfransing’. Wat het notariaat, de rechtspraak en de advocatuur betreft, heeft hij daarin zeker gelijk want in die kringen zwaaien Walen en Fransen de scepter ten gerieve van Franstalige industriëlen en grootgrondbezitters. En als koning Willem I vanaf 1823 het onderwijs in de Vlaamse Zuidelijke Nederlanden wil vernederlandsen, komen de felste protesten niet uit Brussel, Antwerpen of Leuven maar uit Maastricht. Wie meent dat die protesten een eenmalige daad zijn geweest van een strijdlustige kleine groep Franse en Waalse immigranten, doet er goed aan te bedenken dat Maastricht na de indeling bij Holland, nog tot 1892 een lokale Franstalige pers kende terwijl in Vlaamse 19e-eeuwse steden als Kortrijk, Mechelen en Hasselt lokale dagbladen in het Frans ontbraken.

De Fransgezindheid van de stad Maastricht, maar ook van andere delen van Nederlands Limburg, was aan het eind van het Belgisch-Nederlandse koninkrijk (1830-1839) kennelijk groter dan in de rest van de Vlaamse Zuid-Nederlanden. Immers, ondanks de uittocht van vele leden van de Maastrichtse elite en van de indeling van Limburg bij Holland, hield het Frans in Maastricht stand tot aan het eind van de 19e eeuw. Dirk Wilmars noemt het een wonder dat het Franstalige Vlaanderen van de 19e eeuw, dat slechts bestond uit 5% van de totale bevolking, zoveel grote Franstalige schrijvers heeft voortgebracht (Verhaeren, Maeterlinck, De Ghelderode, etc.); het mag ook een wonder worden genoemd dat ook een stad als Maastricht met in 1830 niet meer dan 25.000 inwoners, veel Franstalige literatoren heeft voortgebracht, zij het niet van het kaliber van de zojuist genoemde auteurs. Wij denken hier aan André van Hasselt en Théodore Weustenraad, nota bene de grondleggers van de francofone Belgische literatuur, aan Servaas Dirks en François Xavier de Burtin, aan Louis Lamborelle en Auguste Visschers, aan Jos van Halen en Victor Arnould, aan Carl Smulders en Felix Babut de Marès. Wat de rest van Nederlands Limburg betreft, want leeft een hoofdstad niet in symbiose met de overige steden uit haar bestuursgebied, denken we aan namen als

Charles Beltjens en Richard Quadvlieg, resp. afkomstig uit Sittard en Valkenburg en aan Wagener uit Roermond. Al deze Limburgers schreven vrijwel alleen in het Frans en ook al is de literatuur die ze hebben voortgebracht voor ons nu niet altijd even interessant, zij zou nooit ontstaan zijn als de makers ervan niet de gelegenheid hadden gehad het Frans ook hier in Limburg tot hun eigen taal te maken.

Wij noemden de letterkunde één van de sociolinguïstische domeinen. Een ander domein is de wetenschap en uiteraard ligt het voor de hand dat de Maastrichtse geleerde van weleer die om diverse redenen zo vertrouwd was met de wereldtaal Frans, in die taal publiceerde, ook als hij als historicus aan lokale geschiedschrijving deed. Wij noemen namen als Minckeleers, Crahay, Martens, Nijpels, Franquinet, de Ceuleneere en Kersten. Wat het verenigingsleven betreft hadden La Grande Société en La Société du Casino alleen het Frans als voertaal tot resp. 1835 en 1840. De Société Momus, gesticht in 1840, hanteerde het Frans, het Maastrichts en het Nederlands, maar tot 1878, d.w.z. tijdens het voorzitterschap van Louis Polis, gingen vrijwel alleen het Maastrichts en het Frans zij aan zij. Het Frans als taal van erkende toneelstukken en officiële plechtigheden, het Maastrichts als taal van de notulen, van lokale kluchten en van de carnavaleske evenementen. Pas na 1880 nam de invloed van het Nederlands toe, vooral ook omdat de toneel- en muziekgezelschappen vanaf dat moment vooral werden aange-trokken vanuit Holland en niet meer vanuit Luik, Brussel, Verviers en Frankrijk.

Tot aan de komst van de Franse revolutionaire legers in 1793 had Maastricht een rijk Franstalig toneelleven dat terugging tot 1675. Franse 'Troupes' kregen vaak contracten voor meerdere jaren. De grote motor achter het Franse 'théâtre' was het officierenkorps van het in de stad gelegeerde garnizoen. De officieren vormden een internationaal gezelschap waarin het Frans de voertaal was. Naast het officierenkorps vormden ook de plaatselijke adel, de hoge ambtenaren en de goeude burgerij het Maastrichtse schouwburgpubliek. Maastricht onderscheidde zich met zijn Franstalig toneel in zeer positieve zin van vele andere steden in de Zuidelijke Nederlanden. Volgens Frédéric Faber, auteur van *Histoire du Théâtre Français en Belgique*, kon voor wat de periode tot 1793 betreft, alleen het Maastrichtse toneelleven zich kwalitatief meten met dat van Brussel. Vele andere steden, zoals Namen en Luik, moesten daarbij ver achter blijven. Een opmerkelijke uitspraak! Tijdens en na het Franse bewind (1793-1814) leed het Franstalig toneel, het enige dat er was, een armoedig bestaan in een door onzekerheid en armoede gekwelde stad. In de hele 19e eeuw bleef het niveau van het Franstalig toneel ver onder dat van de eeuw daarvoor. Er vielen weinig hoogtepunten te beleven in een schouwburg die als een soort dependance gold van Luik en Verviers. Frans toneel bleef evenwel in tot aan

de Tweede Wereldoorlog en pas in 1927 werden de eentalige Franstalige opschriften in de schouwburg vervangen door Nederlandse.

Ook de kranten, de enige media van toen, vormen een sociolinguïstisch domein. Over de hele periode 1830 tot 1892 gezien, verschenen er in Maastricht twaalf Franstalige dagbladen. Natuurlijk waren de oplagen beperkt, maar dat was in heel de wereld zo. Nederlandstalige kranten bleven qua oplage en verschillende titels tot 1860 achter bij hun Franstalige concurrenten. Ook in de 18e eeuw moet in Maastricht de kennis van het Frans groot geweest zijn, want anders zouden de Franse uitgevers Dufour en Roux zich er natuurlijk niet hebben komen vestigen. Vanuit Maastricht gaven zij van 1772 tot 1793 in totaal 160 verschillende boeken uit. Daarnaast leefden zij van de verkoop van de boeken van andere uitgevers. Zij moeten dus ook een plaatselijke klandizie hebben gehad. Dat geldt in de 19e eeuw ook voor lokale uitgevers als Van Osch/America, Nijpels, Hollman en Bury-Lefèvre die vrij regelmatig Franse boeken/boekjes uitbrachten die behalve in Maastricht ook afzet vonden in het naburige België. Tot die uitgaven behoorde een relatief groot aantal gedichtenbundels en toneelstukken van de Franstalige Maastrichtse stadsdichter Auguste Clavareau, een Luxemburger van geboorte. Ook religieuze publicaties behoorden tot het werkkterrein van de lokale Franstalige Maastrichtse uitgevers, hoewel deze op dat gebied nooit echt konden concurreren met de uitgeversgigant Romen et Fils (Romen en Zn) te Roermond.

In de wereld van het Maastrichtse priesterambt werd naast het Nederlands en Latijn ook het Frans gebezigd. Hoe kon het ook anders. Tenslotte was het Seminarie te Rolduc zelfs nog na 1839 een bastion van Franstaligheid. Daardoor leverde datzelfde Rolduc in de 19e eeuw vele priesters aan het aangrenzende Wallonië waar kennelijk door het opkomend socialisme het aantal priesterroepingen beduidend minder was dan in Nederlands-Limburg. Ook in de kloosterorden bediende men zich frequent van het Frans.

In handel en industrie werd eveneens de taal van Molière gebruikt en zelfs op zo een grote schaal dat we zonder terughoudendheid mogen stellen dat daar het Frans de dominante taal was. Dat was zeker zo bij Petrus Regout en vanaf 1850 bij de KNP die intern tot zelfs 1950 als enige managementtaal het Frans hanteerde. Ook in een belangrijk aantal kleinere industrieën, die evenals de grote, vaak gesticht waren met Belgisch kapitaal, gaf het Frans acte de présence, net trouwens als in de in de Maastrichtse binnenstad gelegen winkels. Natuurlijk zal het Frans vooral als schrijftaal zijn gebruikt maar aangezien de plaatselijke middenstand haar goederen vrijwel uitsluitend betrok uit het Franstalige België, zal wegens de Franse terminologie ook en zeker in de 19e eeuw, in de spreektaal veelvuldig een

Franse 'flux de bouche' te horen zijn geweest. Die zelfde 'flux de bouche' was zeker ook één van de vaardigheden van de zeer vele ambachtslieden die hun opleiding in Luik hadden genoten. Wie middelbaar onderwijs had gehad sprak so wie so een redelijke mondje Frans. Wie het tot universitaire studies had gebracht, en als Universiteiten kwamen voor de Maastrichtenaren vrijwel alleen Leuven en Luik (de laatste vanaf 1817) in aanmerking, beheerste de taal van het land van Marianne tot in de puntjes. Tot midden in de 19e eeuw was het Frans in Maastricht vaak onderwijstaal van het lager- en middelbaar onderwijs en in ieder geval bijna steeds één van de belangrijke vakken.

Voor de door ons onderscheiden sociolinguïstische domeinen blijven na de gegevens over media, wetenschap, godsdienst, bestuur, handel, industrie en opleiding, nog twee domeinen over, nl. gezin en vriendenkring. Deze kunnen we probleemloos koppelen aan de vermelde begrippen gesloten en open netwerken. Het lijkt geen twijfel dat het domein vriendenkring binnen de francofone Maastrichtse elite functioneerde als een gesloten netwerk. Als een wereld waarin de totale beheersing van het o zo moeilijke Frans gold als een belangrijke voorwaarde om van de leidinggevende elite deel te mogen uitmaken. Het in besloten kring hanteren van het Frans was voor de betrokkenen niet eens een moeilijke opgave, want anders zou Nederlands/Maastrichtse gemakzucht het zeker van het moeilijke hebben gewonnen. Nee, allen brachten in hun lokale vriendenkring óf het Frans in als moedertaal (Maastricht kende tot in het midden van de 19e eeuw vele Franstalige immigranten) en/óf het Frans als de taal waarin ze hun opleiding hadden gehad. Huwelijken tussen Franstaligen en Maastrichtenaren kwamen veelvuldig voor. Het is met betrekking tot bijvoorbeeld het domein gezin dus onjuist te stellen dat in de Maastrichtse families van weleer het Frans alleen als een tweede, goed gekende, vreemde taal zou zijn gebruikt. Naar de informele taal/talen die werden gebezigd is het weliswaar raden, maar de wetmatigheden van de taalsociologische realiteit acceptierend, is de aanname dat het Frans ook informeel veel werd gebruikt, plausibel, zeker als we voor die hypothese ook kunnen steunen op de bewaard gebleven informele brieven geschreven tussen Maastrichtse vrienden. Op formeel taalniveau zijn er uit het verleden in ieder geval documenten te over om te concluderen dat het Frans ook daar markant aanwezig was.

Maastricht was dus tot 1914 een 'Vlaamse' stad, compleet met tweetalige straatnamen. Mathias Kemp (1947, p 128) die in zijn tijd erkend werd als een groot Limburg-kenner, voelde dat 'ervlogen' Vlaamse karakter nog heel goed aan want hij aarzelde niet om als pangermanist in zijn visie op het tweetalige verleden van Maastricht, gebruik te maken van het Vlaamse woord 'franskiljon'. Hij is zover wij weten de enige die voor die term koos. De francofonen van Maastricht waren inderdaad Vlaamse Franskiljons, statuszoekers die via het Frans de mensen ervan wilden overtuigen dat zij 'meer' waren.

Hun groep was echter, net zoals in Vlaanderen, nooit meer dan 5% van de bevolking. Maar zij waren als groep zo invloedrijk dat zij in een tijd dat de analfabete massa nog geen stemrecht had, wel hun stempel konden drukken op het totale maatschappijbeeld. Net zoals hun Vlaamse soortgenoten, spraken de Maastrichtse franskiljons vaak ook het plaatselijke dialect.

In Vlaanderen ontstond na 1830 nooit een dialectliteratuur. In Maastricht wel, terwijl toch zowel in de steden in Vlaanderen als in Maastricht, de francofone bourgeoisie overheerste. Hoe is dit cultureel verschil binnen de Nederlandstalige Zuidelijke Nederlanden te verklaren?

We constateren dat Maastricht zich in twee belangrijke opzichten onderscheidde van Vlaanderen. Ten eerste werd het Frans in Maastricht wel en in Vlaanderen niet beconcurrereerd door een andere volwaardige cultuurtaal, zijnde het Nederlands van het trotse Holland. En ten tweede was er in Maastricht wel en in Vlaanderen niet de sterke invloed van de cultuurmodellen uit Luik.

Dat de bedreiging die van het Nederlands uitging voor de macht van de Maastrichtse francofone elite voor deze aanleiding is geweest om aan literatuur in het dialect te gaan doen, is zeer ongeloofwaardig. Immers vanuit de heersende francofone ideologie kon een dialect natuurlijk nooit een identitaire functie hebben. Ook niet binnen het stadspatriottisme waarin Maastricht zijn 'ver-weg-functie' voor Holland probeerde te verdoezelen.

Dus moet de verklaring voor het feit dat de francofone bourgeoisie van Maastricht (die voor minstens 90% de totale Frans- en Nederlandstalige elite vertegenwoordigde) zich zo graag bezighield met literatuur in het dialect, gezocht worden in de Luikse cultuurmodellen. In het nabije Luik namelijk vonden de vaak in die stad opgeleide Maastrichtse francofonen, een literatuur in het Luiker-Waals die door de Luikse elite tot ware hoogtepunten was gebracht en die een amusant bestanddeel was gaan vormen van de Luikse, ook elitaire, culturele identiteit. Nabootsing en navolging van dit model lagen voor de hand.

Vanaf het ontstaan van de Maastrichtse dialectliteratuur tot in de jaren 1870-1880 was die letterkunde een *francofone* aangelegenheid. Vrijwel alle namen die we in die periode in de literatuur in het Maastrichts aantreffen, zijn die van Maastrichtenaars die als eerste, soms enige, cultuurtaal het Frans gebruikten: Pastoor Delruelle, Pierre Egide Schols, Theodore Weustenraad, Alfred Loisel, Guillaume Franquinet, Krantz (de auteur van het blijspel 'Advokaot Plökvink', en Laurent Polis. Zelfs nog in 1897 schrijft Joseph Sijstermans van zijn gedicht 'de gaastram' van de dertig strofen er 28 in het Maastrichts en twee in het Frans.

De sociëteit Momus had tot officieel doel het bevorderen van het gebruik van het Maastrichts maar artikel 1 van het reglement van de 'kluchtspeulders' bepaalde dat "de kluchtspeulders bij alle gooi gelegenheden, veur heur eigen pleseer en veur dat van de Sociëteit, Fransse of Mastreechse stukken zal speulen." Tot 1878 hield in de Momus het Frans, zoals gezegd, gelijke tred met het 'Mestreechs'. En geen wonder: vrijwel alle leden waaronder zich ook leden uit België bevonden (bijvoorbeeld Antoine Perreau uit Tongeren) waren franskiljonse Maastrichtenaren die hun liefde voor het plaatselijke dialect nooit ten koste lieten gaan van hun liefde voor het Frans, getuige het Franstalige clublied *Chant Momusien* dat gezongen werd op de melodie van de *Marseillaise*. Voor de francofone Maastrichtenaren waren Frans en Maastrichts een continuüm waarin beide talen op basis van hun aparte specifieke functies elkaar afwisselden en aanvulden, en waarin het Nederlands slechts bij uitzondering aanwezig was als het in het bij Holland ingedeelde Maastricht echt niet anders kon.

De laatste Franstalige krant in Maastricht, *Le Courrier de la Meuse*, verdween in 1892. In de laatste nummers vinden we noch in de redactionele rubrieken, noch in brieven van lezers, ook maar enig spoor van treurnis en rouw om het ter ziele gaan van de laatste Franstalige Maastrichtse courant. Trouwens, in heel de 19e eeuw vinden we in de totale Franstalige Maastrichtse pers nergens verwijzingen naar de lokale sociale status van het Frans en de Franstaligen. Deze opmerkelijke vaststelling is al veel minder opmerkelijk als we, net zo als voor de Franskiljons in Vlaanderen, bedenken dat de Maastrichtse Franstalige en dialecttalige elite zich wat het Frans betreft, nooit zag als een identitaire groep, dus nooit als een cultuurgroep functionerend als een organisch geheel. Het ontbreken van enig francofoon lokaal-identitair besef bij de francofone Maastrichtenaren verklaart waarschijnlijk waarom deze groep in het Maastricht van de 19e eeuw nooit enige aanspraak heeft gemaakt op een 'status aparte'. De francofone mentaliteit was gekoppeld aan het Maastrichts verankerd in een lokaal minderheidsdenken. Zonder het Maastrichts wortelde ze in een grenzeloos meerderheidsdenken in het toenmalige Franstalige werelddorp. De houding die de Maastrichtse Franskiljons aannamen ten aanzien van het standaard Nederlands kwam overeen met het standpunt dat de francofone *Vlamingen* tegenover onze taal innamen. Ook in identitair, of liever non-identitair opzicht, gedroegen beide groepen zich op dezelfde manier.

In het Vlaanderen van nu leven nog steeds Franstaligen. En nog steeds heeft deze groep francofonen zichzelf niet voorzien van een identitaire groepsnaam. Natuurlijk konden de Vlaamse francofonen zich tot nu handhaven dankzij de Belgische staat waarin het Frans een belangrijke rol speelt. Maar inmiddels is het Frans officieel al bijna veertig jaar uitgebannen uit het Vlaamse territorium. Net zoals het Frans in 1839 officieel werd uitge-

bannen uit het Hollandse Limburg. De verklaring voor het nog steeds bestaan van de Vlaamse francofonen, moet derhalve vooral worden gezocht in de ontoereikende mate waarin het Nederlands er in Vlaanderen in slaagt voor echt iedereen een volwaardige cultuurtaal te zijn, getuige ook de alleraatste ontwikkelingen rondom een nieuw soort Vlaams Nederlands dat afwijkt van het ABN en dat in Vlaanderen verkavelingsvlaams wordt genoemd. In tegenstelling tot Vlaanderen werd Maastricht in 1839 wél met een cultuurtaal met status begiftigd, nl. met het Nederlands van het trotse Holland. Tegen die concurrentie was het Frans in Maastricht uiteindelijk niet opgewassen. En in die concurrentie ligt dan ook de oorzaak van het verdwijnen van de Maastrichtse francofonie.

Het tweetalige verleden van Maastricht analyseren vraagt om een benadering vanuit andere dan Hollandse eentalige denkpatronen. Naast een Vlaams observatiemodel kunnen ook andere voorbeelden uitkomst bieden. Wij denken bijvoorbeeld aan de sociolinguïstische situaties in vele gewezen Franse en Britse protectoraten en koloniën waar de volkstaal het in vele moderne formele taalfuncties moet afleggen tegen de taal van de vroegere overheerser die de taal is geworden van de nieuwe, nationale, elites.

Passen we deze postkoloniale voorbeelden toe op de vroegere taalsituatie in Maastricht, dan kunnen we op basis van analogie stellen dat ook Maastricht minstens 200 jaar lang een diglossische tweetalige samenleving was.

Bibliografie

- Anonyme. *L'homme sans façon ou lettres d'un voyageur allant de Paris à Spa*, 1786, z. uitgever.
- Bourson, Ph. *Histoire de la Presse*, in: *Patria Belgica*, Encyclopédie Nationale ou exposé méthodique de toutes les connaissances relatives à la Belgique ancienne et moderne physique, sociale et intellectuelle; sous la dir. de E. van Bommel; (p. 357-382); Bruxelles, Bruylant - Christophe et Cie, 1875.
- Bruwaene, van den L. *Le français à Bruxelles aux siècles passés*, Bruxelles, Rossel, 1980.
- Collectif. *Le bilinguisme en Belgique: le cas de Bruxelles*, Bruxelles, Ed. de l'Université de Bruxelles, 1984.
- Endepols, Dr. H. J. E. *Taaltoestanden te Maastricht op het einde der 18de en in het begin der 19de eeuw*, Gent, Erasmus, 1955 (overdruk uit Bijlagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde).
- Faber, Frédéric. *Histoire du théâtre français en Belgique*, Bruxelles, Fr.J. Olivier/Paris, Maison Tresse, 1878.
- Fishman, Joshua A. *Taalsociologie*, Ninove, Steppe/Brussel, Labor, 1970.
- Gumpertz, John. J. *On the ethnology of linguistic change*, in: Bright, William (ed.) 'Sociolinguistics'. The Hague, Mouton, 1966.
- Jonghe, de A. *De taalpolitiek van Willem I in de Zuidelijke Nederlanden*, Brussel, Van Steenlandt, 1943.
- Kemp, M. *Limburgensia, beredeneerde bibliographie van boeken betrekking hebbende op Nederlandsch Limburg*, Maastricht, 'Veldeke', 1947.
- Spiertz, M.G. *Maastricht in het vierde kwart van de 18e eeuw; kerkelijke politieke en sociale verhoudingen 1775-1801*, Assen, Van Gorcum & Comp. N.V./ Dr.H.J. Prakke en H.M.G. Prakke, 1964.
- Timmers, Prof. Dr. J.J.M. *In het voetspoor van Ph. G.J. van Gulpen*, Heerlen, DSM, 1978.
- Ubachs, P.H. *Tweeduizend jaar Maastricht*. Maastricht, Uitgeverij J.Schenk B.V., 1991.
- Wandruszka, Mario. *Die Mehrsprachigkeit des Menschen*, München/Zürich, R. Piper Co. Verlag, 1979.
- Wilmars, Dirk. *De psychologie van de Franstalige in Vlaanderen : de achtergrond van de taalstrijd*, Antwerpen/Utrecht, Standaard Uitgeverij, 1968.
- Wouters, H.H.E. *Een bibliothèque voor den meesten luyster van de stad*, in: *Miscellanea Trajectensia*, bijdragen tot de geschiedenis van Maastricht. Maastricht. Werken uitgegeven door Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap gevestigd te Maastricht no 4, 1962.